GENDER YONDASHUVI ASOSIDA O‘QUVCHILARNING HUQUQIY SAVODXONLIKINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Tojiboyeva Gulchehra Sadriddinovna

Namangan davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining huquqiy savodxonlikini gender yondashuvi asosida rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Gender tenglikni ta’minlash, o‘quvchilarning huquq va majburiyatlarini anglash darajasini oshirish, huquqiy qadriyatlarni shakllantirish, gender stereotiplarining oldini olish hamda qizlar va o‘g‘il bolalar uchun teng ta’limiy imkoniyatlar yaratish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, maktab, oila, mahalla va oliy ta’lim muassasalari hamkorligi asosida huquqiy tarbiyani tashkil etishning samarali pedagogik mexanizmlari yoritiladi. Maqolada huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish, keys-stadi, debat, rolli o‘yin, loyiha va muammoli ta’lim kabi metodlarning o‘quvchilarda huquqiy ong, mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik va mas’uliyatni rivojlantirishdagi imkoniyatlari asoslanadi.

Kalit so‘zlar: gender yondashuvi, gender tenglik, huquqiy savodxonlik, huquqiy ong, huquqiy savodxonlik, o‘quvchi, pedagogik yondashuv, psixologik xususiyat, gender stereotipi, mahalla, yoshlar, ijtimoiy faollik.

KIRISH

Bugungi kunda yosh avlodni huquqiy jihatdan savodli, ijtimoiy faol, mustaqil fikrlaydigan va o‘z huquq hamda majburiyatlarini anglaydigan shaxs sifatida tarbiyalash ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Huquqiy savodxonlik shaxsning faqatgina qonun normalarini bilishi emas, balki ularni anglab yetishi, huquqiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi, o‘z huquqlarini qonuniy vositalar bilan himoya qila olishi va boshqa shaxslarning huquq hamda erkinliklarini hurmat qilishi bilan belgilanadi.

Mazkur jarayonda gender yondashuvining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Chunki huquqiy savodxonlikni shakllantirishda o‘quvchilarning ijtimoiy tajribasi, oiladagi tarbiya,

tengdoshlar muhiti, ta’lim jarayonidagi ishtiroki, o‘ziga va boshqalarga munosabati kabi omillar bilan bir qatorda gender stereotiplari ham muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim jarayonida qizlar va o‘g‘il bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratilishi ularning huquqiy bilimlarni egallashi, o‘z fikrini erkin ifodalashi va ijtimoiy tashabbuslarini namoyon etishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi hamda davlat tomonidan ularga jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek, boshqa sohalarda teng huquq va imkoniyatlar ta’minlanishi belgilangan. Fuqarolarning qonun oldida tengligi va jins bo‘yicha kamsitilmasligi ham Konstitutsiyada mustahkamlangan [1. – B. 18]. Mazkur konstitutsiyaviy qoidalar ta’lim jarayonida gender tenglik tamoyillarini amaliy jihatdan qaror toptirish uchun muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha gender tenglikka erishish strategiyasida ta’lim, fan, ijtimoiy va siyosiy hayotning turli sohalarida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta’minlash ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan [2. – B. 4]. 2026-yilda strategiyaning maqsadli ko‘rsatkichlari yangilanib, uni amalga oshirish natijalarini baholashning zamonaviy mezonlari belgilandi [3. – B. 2].

Gender yondashuvining huquqiy savodxonlikni rivojlantirishdagi nazariy ahamiyati

Gender yondashuvi ta’lim jarayonida qizlar va o‘g‘il bolalarning huquq va imkoniyatlarini teng asosda ta’minlash, ularning individual xususiyatlarini hisobga olish va shaxsiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Bunda asosiy maqsad o‘quvchilarni bir-biridan farqlash emas, balki ularning ta’lim olish, fikr bildirish, yetakchilik qilish, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish va o‘z huquqlarini himoya qilish imkoniyatlarini tenglashtirishdan iborat.

Huquqiy savodxonlikning tarkibiy tuzilmasini shartli ravishda huquqiy-kognitiv, aksiologik, motivatsion-ustanovkaviy va xulqiy-amaliy komponentlarga ajratish mumkin. Huquqiy-kognitiv komponent o‘quvchining qonun, huquq, majburiyat, javobgarlik va gender tenglik haqidagi bilimlarini qamrab oladi. Aksiologik komponent huquqiy qadriyatlar, adolat, tenglik, inson qadr-qimmati va hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantiradi. Motivatsion-ustanovkaviy komponent o‘quvchining qonuniy xulq-atvorga ichki ehtiyojini kuchaytirsa, xulqiy-amaliy komponent egallangan bilimlarni real hayotdagi

vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Gender yondashuvi ushbu komponentlarning har birini mazmunan boyitadi. Masalan, huquqiy bilimlar berishda o‘quvchilarga ta’lim olish, kasb tanlash, mehnat qilish, davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirok etish, shaxsiy daxlsizlik va o‘z fikrini erkin bildirish kabi huquqlarning barcha fuqarolar uchun teng ekanini hayotiy misollar asosida tushuntirish mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchining huquqiy bilimini amaliy hayot bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

“Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda gender tenglikni ta’minlashning qonuniylik, demokratizm, teng huquqlilik, jins bo‘yicha kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, ochiqlik va shaffoflik kabi asosiy prinsiplari belgilangan [4. – B. 2]. Mazkur prinsiplarni o‘quvchilarga yoshiga mos shaklda tushuntirish huquqiy savodxonlikning mazmunini kengaytiradi.

Huquqiy savodxonlikni rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari

Gender yondashuvi asosida huquqiy savodxonlikni rivojlantirishning birinchi pedagogik xususiyati ta’lim mazmunining hayotiyligi va amaliy yo‘naltirilganligidir. O‘quvchiga faqat qonun moddalarini yodlatish yetarli emas. U mazkur norma qanday vaziyatlarda qo‘llanishini, o‘z huquqi buzilganida qayerga va qanday tartibda murojaat qilish mumkinligini, boshqalarning huquqlarini buzmaslik uchun qanday xatti-harakatlar zarurligini tushunishi kerak.

Ikkinchi muhim xususiyat – interfaol pedagogik texnologiyalardan foydalanishdir. Keys-stadi metodi orqali o‘quvchilarga gender tenglik, ta’lim olish huquqi, kasb tanlash, oilaviy munosabatlar, internetdagi xavfsizlik yoki tengdoshlar o‘rtasidagi nizolar bilan bog‘liq huquqiy vaziyatlar taqdim etiladi. O‘quvchilar vaziyatni tahlil qilib, muammoning huquqiy jihatini aniqlaydi, mavjud variantlarni solishtiradi va asoslangan yechim taklif qiladi.

Debat texnologiyasi o‘quvchilarning huquqiy masalalar yuzasidan dalillar keltirish, qarama-qarshi fikrlarni tinglash va o‘z nuqtayi nazarini asoslash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Rolli o‘yinlar esa sud, mahalla, maktab, oila yoki boshqa ijtimoiy muhitdagi huquqiy munosabatlarni modellashtirish imkonini beradi. Bunday metodlar o‘quvchini passiv tinglovchidan ta’lim jarayonining faol subyektiga aylantiradi.

Uchinchi xususiyat – maktab, oila, mahalla va oliy ta’lim muassasalari hamkorligini kuchaytirishdir. Mahalla yoshlar bilan ishlashning bevosita ijtimoiy muhiti sifatida o‘quvchilarning huquqiy va ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin tutadi. Mahalla mutaxassislari, maktab pedagoglari, psixologlar va oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari hamkorligida huquqiy savodxonlik mashg‘ulotlari, ochiq muloqotlar, davra suhbatlari va amaliy treninglar tashkil etilishi mumkin.

2026-yil uchun qabul qilingan davlat dasturida mahalla xodimlari faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish hamda ularning bilim va ko‘nikmalarini doimiy rivojlantirish tizimini yo‘lga qo‘yish vazifasi belgilangan [5. – B. 6]. Bu vazifa ta’lim muassasalari bilan mahalla o‘rtasidagi ilmiy-metodik hamkorlikni kuchaytirish, yoshlar bilan ishlashda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llash uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi.

O‘quvchilarning huquqiy savodxonlikini shakllantirishning psixologik xususiyatlari

Yuqori sinf o‘quvchilari rivojlanishining o‘ziga xosligi huquqiy savodxonlikni shakllantirish metodikasida psixologik omillarni hisobga olishni talab etadi. Mazkur davrda o‘quvchining o‘zligini anglash, mustaqil fikrlash, tengdoshlar bilan muloqot qilish, o‘z pozitsiyasini himoya qilish va kelajakdagi ijtimoiy rolini belgilashga bo‘lgan ehtiyoji kuchayadi. Shu sababli huquqiy ta’lim shaxsiy tajriba va real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘langan holda tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Gender yondashuvida o‘quvchining individual psixologik xususiyatlarini gender stereotiplari bilan aralashtirib yubormaslik muhim. Qizlar yoki o‘g‘il bolalarning faolligi, liderlik qobiliyati, muloqot uslubi yoki fanlarga qiziqishini faqat jins bilan izohlash pedagogik jihatdan to‘g‘ri emas. O‘quvchining qobiliyati, qiziqishi, tajribasi va shaxsiy ehtiyojlari asosiy mezon bo‘lishi kerak.

Psixologik jihatdan qulay ta’lim muhiti o‘quvchiga o‘z fikrini erkin ifodalash, savol berish, xatodan qo‘rqmasdan munozarada ishtirok etish imkonini beradi. O‘qituvchi esa barcha o‘quvchilarga bir xil hurmat va pedagogik e’tibor bilan yondashib, kamsituvchi yoki stereotipik iboralardan foydalanmasligi lozim. Bunday muhit o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini va ijtimoiy faolligini oshiradi.

Huquqiy savodxonlikning psixologik asoslaridan yana biri empatiyani rivojlantirishdir. O‘quvchi boshqa insonning huquqi, sha’ni va qadr-qimmatini o‘zining

huquqlari kabi qadrlashni o‘rgangan sari huquqiy xulq-atvorning ichki motivlari shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, hayotiy vaziyatlarni muhokama qilishda “Agar bu vaziyatda siz bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?”, “Boshqa tomonning huquqlari nimalardan iborat?”, “Adolatli yechim qanday bo‘lishi mumkin?” kabi savollardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Gender stereotiplarining oldini olish va huquqiy faollikni oshirish

Ta’lim jarayonida gender stereotiplari o‘quvchining o‘z imkoniyatlarini baholashiga va ijtimoiy faolligiga ta’sir qilishi mumkin. Masalan, muayyan kasb yoki faoliyat turi faqat qizlar yoki faqat o‘g‘il bolalar uchun mos degan qarashlar o‘quvchining kelajakdagi tanlovlarini toraytirishi ehtimoli mavjud. Huquqiy ta’limda bunday stereotiplarni tanqidiy tahlil qilish o‘quvchilarda tenglik va shaxsiy tanlov mas’uliyati haqidagi tasavvurlarni kengaytiradi.

Buning uchun darslarda mashhur olimlar, pedagoglar, davlat va jamoat arboblari, tadbirkorlar, sportchilar hamda boshqa soha vakillarining faoliyatidan gender stereotiplarini mustahkamlamaydigan, aksincha, insonning bilim, mehnat va qobiliyati asosiy omil ekanini ko‘rsatadigan misollardan foydalanish mumkin. Bunda asosiy e’tibor shaxsning jinsiga emas, uning faoliyati, erishgan natijalari va jamiyatga qo‘shgan hissasiga qaratiladi.

Huquqiy faollikni oshirish uchun o‘quvchilarni mahalla va maktab miqyosidagi ijtimoiy loyihalarga jalb etish ham muhim. Masalan, “Huquqiy savodxon yoshlar”, “Gender tenglik – teng imkoniyat”, “Mening huquqim va majburiyatim”, “Mahallam rivojiga mening hissam” kabi loyihalar o‘quvchilarning huquqiy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lashga imkon beradi.

Gender yondashuvi asosida huquqiy savodxonlikni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

Tadqiqotlar va pedagogik amaliyot tahlili asosida quyidagi shart-sharoitlarni ajratish mumkin: birinchidan, ta’lim mazmuniga gender tenglik, inson huquqlari va huquqiy mas’uliyatga oid mavzularni izchil integratsiya qilish; ikkinchidan, o‘quvchilarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish; uchinchidan, qizlar va o‘g‘il bolalarning ta’lim va ijtimoiy faolligi uchun teng imkoniyat yaratish; to‘rtinchidan, huquqiy vaziyatlarni interfaol metodlar orqali tahlil qilish; beshinchidan, pedagoglarning gender va

huquqiy kompetensiyasini muntazam oshirish; oltinchidan, maktab–oila–mahalla–OTM hamkorligini tizimli yo‘lga qo‘yish.

Mazkur shart-sharoitlarni yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etish huquqiy savodxonlikning bilim, qadriyat, motivatsiya va xulqiy-amaliy tarkibiy qismlarini bir vaqtda rivojlantirish imkonini beradi. Ayniqsa, o‘quvchilarning huquqiy faolligini baholashda faqat nazariy bilimlar emas, balki huquqiy vaziyatni tahlil qilish, dalil keltirish, qonuniy yechim taklif qilish, boshqalarning huquqlarini hurmat qilish va jamoaviy faoliyatda ishtirok etish ko‘rsatkichlarini ham hisobga olish zarur.

Xulosa va amaliy takliflar

Xulosa qilib aytganda, gender yondashuvi asosida o‘quvchilarning huquqiy savodxonlikini rivojlantirish zamonaviy ta’limning insonparvarlik, tenglik va huquqiylik tamoyillarini amaliyotga tatbiq etishning muhim vositalaridan biridir. Mazkur yondashuv o‘quvchiga o‘z huquqlarini bilish bilan birga, boshqa insonlarning huquq va erkinliklarini hurmat qilish, gender stereotiplarini tanqidiy baholash, adolatli va qonuniy xulq-atvorni tanlash imkonini beradi.

Pedagogik jihatdan huquqiy ta’limning interfaol va amaliy yo‘naltirilgan bo‘lishi, psixologik jihatdan esa o‘quvchi uchun xavfsiz, ochiq va teng imkoniyatlarga asoslangan muhit yaratilishi muhim. Mahalla va oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali o‘quvchilarning huquqiy bilimlarini real ijtimoiy faoliyat bilan bog‘lash mumkin.

Amaliy jihatdan quyidagilarni taklif etish mumkin: 1) umumiy o‘rta ta’lim maktablarida gender yondashuvi asosidagi huquqiy tarbiya modullarini joriy etish; 2) yuqori sinf o‘quvchilari uchun huquqiy vaziyatlar bankini yaratish; 3) maktab, mahalla va OTM hamkorligida muntazam huquqiy-gender treninglarini tashkil etish; 4) pedagoglar uchun gender kompetensiyasi va huquqiy pedagogika bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini kuchaytirish; 5) o‘quvchilarning huquqiy faolligini loyiha, debat va ijtimoiy tashabbuslar orqali rag‘batlantirish; 6) huquqiy savodxonlikni baholashda genderga sezgir, lekin individual farqlarni hisobga oladigan diagnostik mezonlardan foydalanish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – B. 18.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021-yil 28-maydagi SQ-297-IV-son qarori. “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida”. – B. 4.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2026-yil 26-maydagi KQ-346/1-V-son qarori. “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasining maqsadli ko‘rsatkichlarini tasdiqlash to‘g‘risida”. – B. 2.
4. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi O‘RQ-562-son Qonuni. “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”. – B. 2.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-22-son Farmoni. “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yilida ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha islohotlar dasturlari va “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha davlat dasturi to‘g‘risida”. – B. 6.
6. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.
7. Mavlonova R.A., To‘rayeva O.T., Xoliqberdiyev K.M. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
8. Tojiboyeva G.S. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari yuqori sinf o‘quvchilarining huquqiy savodxonligini oshirishning pedagogik texnologiyalari: pedagogika yo‘nalishidagi ilmiy tadqiqot materiallari.

Izoh: konferensiya axborot xatida PF-22 sanasi 2026-yil 2-fevral deb ko‘rsatilgan. Lex.uzdagi amaldagi rasmiy matnga ko‘ra Farmon 2026-yil 16-fevralda qabul qilingan; maqolada rasmiy sana qo‘llandi.

\